Катерина Каліна

Дитинство: сутність, концепції, проблеми

Історія людства стає сьогодні історією розвитку особистості. Широко відомо, що фомування майбутньої особистості, гідного громадянина держави починається з самого народження. Саме тому період дитинства, який триває від народження малюка до початку його статевого дозрівання, має найбільш вагоме значення для становлення й розвитку фізичних, інтелектуальних і моральних цінностей, здібностей особистості.

Цілком доречним на сьогодні вважаємо вибір теми даної роботи. Мета статті – визначення сутності педагогічної категорії «дитинство», концептуальних підходів та нагальних проблем освіти дітей в сучасному українському суспільстві.

Слово «діти» походить від старослов'янського *дьти*. Праслов'янське слово *deti* є формою множини збірного іменника *deть* – годування груддю, звідки *doiti*, *deva*, що в українській мові відповідає словам доїти, діва.

Дитинство можна визначити і як дитячий вік і дитячі роки, період життя людини, в якому закладаються основи особистісної активності й особистісні властивості, цінності, що визначають якості майбутнього життя; це період оволодіння морально-етичними нормами подальшого життя, життя в дорослому віці. У свою чергу Р. Овчарова визначає дитинство як життєвий досвід, коли особа і як людина, і як особистість найменше захищена від соціального, психологічного і фізіологічного насильства.

Як зауважував український педагог В. Сухомлинський, дитинство – це не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. Від того, яким воно було, хто супроводжував дитину в дитячі роки, що увібрали її розум і серце з навколишнього світу, залежать якості її як особистості, бо кожну людську рису природа закладає, а не відшліфовує. Відшліфовувати їх належить батькам, педагогам, суспільству.

Про наявність певних правил поведінки й ставлення до дитини з боку батьків і педагогів наголошував польський письменник Я. Корчак, який вважав, що дитина на підсвідомому рівні переймає у старших стиль життя, стосунків, вчинків і саме тому будь-які реформи в освіті повинні ці факти враховувати [1].

Мудрість влади батьків, вихователів і вчителів над дитиною, за словами В. Сухомлинського, – це безмежна влада зрозуміти дитяче життя, його

світобачення. «Маючи доступ до казкового палацу, ім'я якому Дитинство, – пише педагог, – я завжди вважав за конче потрібне стати якоюсь мірою дитиною. Тільки за такої умови діти не дивитимуться на вас, як на людину, яка випадково проникла за брами їхнього казкового світу, як за вартового, що охороняє цей світ, охоронця, якому байдуже, що робиться там, усередині цього світу» [2, с. 8].

Відзначимо, що питання щасливого дитинства мають державний характер. Так закон України «Про охорону дитинства» «…визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері» [3, с. 142]. Законодавство про охорону дитинства ґрунтується на Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і складається з цього Закону, а також інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в цій сфері. Також звернемо увагу на те, що завданням законодавства про охорону дитинства є розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні.

Дефініція «дитинство» визначається в Законі, як «період розвитку людини до досягнення повноліття [3, с. 142].

На нашу думку, дитинство – це період народження й становлення особистості з її майбутніми духовними, етичними, моральними та релігійними цінностями, період пізнання соціуму та її величності Людини; відкриття дитиною Бога, царини Життя на планеті Земля в усьому його розмаїтті, з усіма його позитивними (вічними цінностями) й негативними проявами; це перші кроки навчання; це жадоба знань, це перші радощі, перші розчарування й перші сльози... Це, нарешті, фундамент становлення громадянина й патріота своєї країни.

Людська природа в дітей виявляється інакше, ніж у дорослих: дитина більш чутлива до космічних і природних явищ, максимально активна в освоєнні навколишнього і створенні власного внутрішнього світу, її організм наділений високою здатністю до змін, динамічністю. Діти вразливіші, більш безпосередні, емоційніші, ніж дорослі. Усі вияви людського в дитині пов'язані не лише з особливостями її внутрішнього потенціалу, а й із зовнішніми умовами: визнанням дорослих, сприятливим становищем у стосунках із значущими людьми, насиченістю її життєвого простору спілкуванням, враженнями, можливостями творчої діяльності. Отже, природа дитини робить її надзвичайно чутливою до впливів виховання.

Сучасна психологія вирізняє такі періоди загального дитинства:

- немовля (від народження до року; окремо акцентується на першому місяці як періоді народженості);
- переддошкільне (раннє) дитинство (від 1 року до 3 років);
- дошкільне дитинство (від 3 до 6 років);
- молодший шкільний вік (від 6 до 11–12 років);
- середній шкільний вік (підлітковий) (від 12 до 15 років);
- старший шкільний вік (юнацький) (від 15 до 18 років) [4; 5].

Педагогічна вікова періодизація, що виходить із завдань виховання дітей на різних етапах дошкільного дитинства й відображає практику їхнього навчання й виховання в дошкільних закладах, зумовлює поділ дитинства на ранній вік (від народження до 2 років), молодший дошкільний вік (від 2 до 4 років), середній дошкільний вік (від 4 до 5 років), старший дошкільний вік (від 5 до 6–7 років) [6]. Особливо важливий останній рік дошкільного дитинства, який передує навчанню в школі. Програми виховання дітей в дошкільних закладах складені за окремими роками життя або віковими періодами для конкретизації завдань, змісту й методів виховання та навчання.

Християнська педагогіка надає особливого значення періоду раннього дитинства, оскільки саме від того, яким дитині відкриється світ, залежатиме її майбутнє духовне зростання. Саме в ранньому дитинстві визначається найголовніша «настанова», яка надалі буде визначати тип людини.

Протягом перших шести-семи років життя дитина розвивається надзвичайно стрімко, наслідком чого є грандіозні зміни в її фізичному і психічному розвитку: дитина з безпорадної істоти перетворюється на свідому людину, набуває певних якостей, які в подальшому житті лише розвиваються і вдосконалюються.

Очевидно, тому в народі кажуть, що людина двічі живе на світі: перший раз – у дитинстві, другий – у спогадах про нього. Підтвердженням цього є слова російського письменника і педагога Л. Толстого, який відзначав, що за все доросле життя не набув і сотої долі того, що в дитинстві. Цієї думки дотримувався педагог К. Ушинський, який стверджував, що характер людини формується в перші роки її життя і те, що «лягає» на характер у ці роки, стає її другою вдачею. Все, що вона засвоює згодом, не має такої глибини, як те, що засвоєне в дитячі роки.

Роль дошкільного дитинства полягає в оволодінні загальними людськими знаннями, уміннями, в набутті психічних якостей, необхідних для життя (оволодіння мовою, орієнтація в просторі й часі, сприймання, мислення, уява, прилучення до творів мистецтва, формування стосунків з людьми тощо).

Пізнаючи навколишній світ, розвиваючись розумово, дитина вчиться спостерігати, робити висновки, порівнювати, узагальнювати, в неї виникає інтерес до пізнання причини явищ, відкриття суттєвих зв'язків між речами.

Дошкільне дитинство забезпечує загальний розвиток, який слугує фундаментом для набуття спеціальних знань і навичок з різних видів діяльності. Всі новоутворення дошкільного віку є не сумою знань, а певним рівнем пізнавальної активності, самостійності, творчості, ставлення до себе і до інших. Сформовані в цей період якості визначають загальний характер поведінки дитини, її ставлення до світу, значною мірою є основою її життєдіяльності в майбутньому.

Психологічні дослідження (Л. Венгер, Л. Виготський, О. Запорожець, Г. Костюк та ін.) довели, що в процесі психічного розвитку дитини відбувається поетапне формування ієрархічної системи психічних якостей людської особистості. Результати цього розвитку залежать від своєчасності формування кожного рівня цієї системи. Тому на противагу концепціям «штучної акселерації» було висунуто концепцію ампліфікації (лат. amplificatio – збільшення, розширення; максимальне збагачення) дитячого розвитку, що ґрунтується на знаннях про особливості кожного етапу дошкільного дитинства. За сприятливих умов життя і правильного виховання в дітей під час виконання різних видів діяльності інтенсивно розвиваються синтетичне сприймання простору й часу, образне мислення, творча уява – психічні процеси, необхідні не лише дошкільнику, школяреві, а й дорослій людині. Якщо ці процеси не будуть належно сформовані в дошкільному віці, надалі цю прогалину буде важко заповнити, а то й неможливо. Недоліки розвитку в дошкільному віці проявляються в шкільний період, у подальшому житті людини. Тому насамперед необхідно формувати психічні процеси і якості, які інтенсивно розвиваються на цьому віковому етапі, без яких не обійтися зрілій особистості.

Дитинство як інтегративне соціальне явище є предметом вивчення не лише педагогіки, психології, а й багатьох інших наук.

Російський соціолог І. Кон у книзі «Соціологічна психологія», в 4 розділі «Дитина й суспільство» зазначав, що світ дитинства є невід'ємною частиною життя кожного народу, кожний дорослий несе в собі спадщину дитинства і не може звільнитися від неї [7]. Тому суспільство не може пізнати себе, не пізнавши закономірностей свого дитинства. Виховний вплив світу дорослих, вписуючись у певний соціальний, культурний та історичний контексти, формує свою педагогічну парадигму дитинства – сукупність характерних для суспільства на певному історичному етапі установок,

цінностей, шляхів і механізмів їх реалізації в галузі педагогічної підтримки, освіти і виховання дітей.

За твердженням французького демографа XX століття Ф. Арієса, сутність дитинства пов'язана не з біологічним станом незрілості, а з певним соціальним статусом, сукупністю доступних форм і видів діяльності. З розвитком суспільства змінюється і ставлення до дітей.

Американський психоісторик Л. Демоз головною проблемою виховання вважав ставлення батьків до дітей, а провідною силою історії – психогенні зміни в особистості, що відбуваються внаслідок взаємодії поколінь батьків і дітей. З цього погляду він описав шість послідовних періодів трансформації ставлення людства до дитинства:

1. Від давніх часів до IV ст. – «інфантицидний» стиль, для якого характерне насильство над дитиною.
2. IV–XIII ст. – «покидаючий» стиль, для якого було характерне запровадження виховання дітей у чужих сім'ях, монастирях. У сім'ях побутувала холодна, сувора атмосфера.
3. XIV–XVII ст. – «амбівалентний» стиль, який поєднував увагу до дітей і впливи, спрямовані на подолання «злої» сутності волі, на заперечення самостійного духовного життя дитини.
4. XVIII ст. – «нав'язливий» стиль, особливістю якого був суворий контроль дорослих над поведінкою та внутрішнім світом дитини.
5. XIX – середина XX ст. – «соціалізуючий» стиль, що ознаменував зародження інтересу до внутрішнього світу дитини, створення умов для підготовки дітей до самостійного життя.
6. Друга половина XX ст. – «допомагаючий» стиль, якому властиве прагнення батьків до емоційного контакту з дітьми, увага до їхнього індивідуального розвитку [9].

Кожна суспільно-економічна формація породжує відповідну стратегію виховання, яка ґрунтується на моральних, релігійних, соціальних засадах суспільства, що зумовлюють пріоритетність дисциплінуючого чи активізуючого педагогічного впливу на дитину. За цим критерієм виокремлюють (І. Кон) такі типи суспільств:

– суспільства, яким властива слабка дисципліна в ранньому і пізньому дитинстві;
– суспільства, що відзначаються суворою дисципліною в ранньому і пізньому дитинстві;
– суспільства, в яких на етапі раннього дитинства дисципліна сувора, пізнього – слабка;
– суспільства, в яких раннє дитинство характеризує слабка дисципліна, пізнє – сувора [8, с. 121–125].

Європейську модель виховання І. Кон відніс до третього типу, якому властиве суворе дисциплінуюче виховання в ранньому дитинстві та поступове послаблення контролю. У первісному суспільстві невеликі племена, будучи змушені протистояти грізним силам природи, турбувалися про те, щоб діти володіли необхідними для виживання навичками і формами поведінки. Не практикувалися тоді фізичні покарання дітей, їхню поведінку регламентували спільні з дорослими табу, а виховувались вони на безпосередніх реакціях дорослих на їхні вчинки.

Сучасна концепція дитинства ґрунтується на визнанні його провідної ролі у психічному розвитку і становленні особистості. Щодо розуміння соціально-історичної природи психічного розвитку окреслилися традиційний і нетрадиційний погляди.

Представники традиційного погляду наголошують на залежності закономірностей, механізмів і темпів психічного розвитку дитини від суспільно-історичних умов її життя. Дитинство вони розглядають як «соціальний винахід».

Нетрадиційний погляд ґрунтується на спробах тлумачити дитинство й розвиток дитини передусім як історичний феномен, що передбачає виявлення унікальної й самобутньої функції дитинства у соціокультурних процесах. Його теоретики розглядають дитинство як особливу форму культурної творчості, механізм, що реалізує наступність і поступальність історичного розвитку культури. Цей підхід відповідає реальному статусу розвиненого дитинства наприкінці XX – на початку XXI ст.

Історія не раз підтверджувала влучність вислову чеського мислителя-гуманіста й педагога Я. Коменського: «Діти приносять батькам правила». Не є винятком і сучасний етап буття людства, на якому особливого прискорення набули темпи саморозвитку дитини, і цей процес впливає на розвиток світу дорослих. Ілюстрацією цього є дитяча ініціатива у пізнанні світу, складні питання, які діти щодня ставлять дорослим, змушуючи їх по-новому бачити, осмислювати явища дійсності. Така загальна тенденція впливу дитинства на світ дорослих.

Отже, формування методології полідисциплінарного вивчення проблематики дитинства забезпечує вдосконалення практики навчання і виховання дітей. Зрушення в цій сфері пов’язані з визнанням самоцінності дитинства, гуманістичною спрямованістю виховання на розвиток особистості дитини.

Також зазначимо, що дитинство є не тільки природнім процесом зростання й становлення людини, а й соціальним і культурним здобутком. Зазначене вище призводить до повністю закономірного твердження про те, що період становлення, розвитку й зростання дитини повинен спрямовуватись на визначення й розвиток її нахилів, здібностей, задоволення її психологічних, фізичних, моральних і соціальних потреб. Тобто ми можемо справедливо стверджувати, що все зазначене вище вимагає від навчально-виховних закладів дитиноцентричної освіти. Відзначимо, що основним показником прогресу людства є розвиток кожної окремої людини на основі її здібностей. У зв'язку з цим суттєво актуалізується головне завдання навчально-виховного освітнього закладу – максимально наблизити процеси навчання й виховання кожної дитини до її сутності, індивідуальних здібностей та особливостей.

Згідно провідних законів України щодо основних прав дитини, якості надання освіти, освітніх програм можемо стверджувати, що на перший план у сучасній освіті виступає принцип дитиноцентризму, тобто принцип підвищеної уваги до конкретної дитини з її сутнісними характеристиками. Це важливо на всіх етапах навчально-виховної та освітньої діяльності.

Організація навчально-виховної роботи за принципом дитиноцентризму значно складніша, але це єдиний шлях формування людиноцентристського, гуманного, демократичного й ефективного сучасного суспільства, не кажучи про те, що це єдиний шлях до щастя кожної людини. Відзначимо, що ці питання будуть досліджені й висвітлені у подальших роботах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Петровський М. Сум і надія доктора Корчака / Мирон Петровський // Всесвіт. – 1990. – С. 159–165.
2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 8.
3. Закон України «Про охорону дитинства» / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 30. – С. 142.
4. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. / І. Д. Бех. – К., 2003. – С. 86–159.
5. Выготский Л. С. Проблема возраста / Л. С. Выготский // Собр. соч. : в 6 т. – М., 1984. – Т. 4. – С. 93–176.
6. Гончаренко С. Педагогічні дослідження / С. Гончаренко. – К., 1995. – С. 85–96.
7. Кон И. С. Социологическая психология / И. С. Кон. – М., 1989. – С. 442–479.
8. Кон И. С. Ребёнок и общество / И. С. Кон. – М. : Академия, 2003. – 336 с.

Де Моз Л. Психоистория / Ллойд Де Моз. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 420 с.